

ЖЕРНАКОВ В. В.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

СІЛЬЧЕНКО С. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.3 - 34.037

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.15>

РОЛЬ ПРИНЦИПІВ В УТВЕРДЖЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Дія прав людини у соціальній сфері відбувається завдяки складному механізму їх утвердження, елементами якого є реалізація права особою, забезпечення повноважними суб'єктами соціальної політики, захист у встановленому законодавством порядку. Він має фінансово-економічний, організаційний і правовий складники. Правовий складник полягає у дії не тільки норм права декількох галузей законодавства, але і принципів права. Поряд із нормами права вони відіграють значну роль в утвердженні прав людини, зокрема у галузі соціального забезпечення.

Сформовано позицію, за якою впровадження принципів права у правову реальність має відбуватися через сукупність засобів – від формування їх на належному рівні до реалізації у діяльності органів усіх гілок влади, посадових осіб, пересічних громадян. Їхня реалізація на практиці неможлива без належного рівня правової культури всіх членів суспільства.

Доведено недоцільність реалізації висловленої у науковій літературі позиції про обов'язковість закріплення принципів права у нормативних правових актах, яке має здійснюватися за встановленими у законах чіткими правилами. Особливо це стосується основоположних принципів права, оскільки вони є універсальними і визначальними для всього правового регулювання.

Обґрунтовано висновок, що в утвердженні прав людини у сфері соціального забезпечення особлива роль належить діяльності Конституційного Суду України. Показовою є роль його актів у використанні принципів права, зокрема основоположних. Аналіз рішень цього органу дозволяє стверджувати, що Конституційний Суд не завжди послідовний у підходах до механізму забезпечення прав у сфері соціального забезпечення. Не всі його рішення можна визнати такими, що мають дійсно значне науково-теоретичне підґрунтя і відповідають вимогам високого права.

На підставі вчення про принципи права, за яким вони різняться за змістом і впливом на суспільні відносини, а тому мають певну ієрархію (основоположні, загальні правові та принципи галузей права), зроблено висновок про те, що галузеві принципи не можуть бути підставою для зменшення обсягу і змісту конституційних прав.

Ключові слова: принципи, утвердження, соціальні права, теорія, практика, законодавство.

Zhernakov V. V., Silchenko S. O. The role of principles in the assertion of social rights in Ukraine: theory and practice

The action of human rights in the social sphere is carried out due to a complex mechanism for their assertion, the elements of which are the realization of the right of the person, the provision of authorized subjects of social policy, protection in the manner prescribed by law. It has financial and economic, organizational and legal components. The legal component is not only the norms of law of several branches of law, but also the principles of law. Along with the norms of law, they play a significant role in the assertion of human rights, including in the field of social security.

A position has been formed according to which the implementation of the principles of law into legal reality should take place through a set of means – from their formation at the appropriate level to implementation in the activities of all branches of government, officials, and ordinary citizens. Their implementation in practice is impossible without the proper level of legal culture of all members of society.

The inexpediency of realization of the position expressed in the scientific literature about the obligation to enshrine the principles of law in regulations, which should be carried out according to clear rules established by law, has been proved. This is especially true of the fundamental principles of law, as they are universal and decisive for all legal regulation.

It is substantiated in the conclusion that the activity of the Constitutional Court of Ukraine has a special role in the assertion of human rights in the sphere of social security. The role of its acts in the use of the principles of law, including fundamental ones, is indicative. The analysis of the decisions of this body allows us to state that the Constitutional Court is not always consistent in its approaches to the mechanism of ensuring rights in the field of social security. Not all of his decisions can be considered to have a significant scientific and theoretical basis and meet the requirements of high law.

Based on the doctrine of the principles of law, according to which they differ in content and impact on public relations, and therefore have a certain hierarchy (fundamental, common law and principles of law), it is concluded that legal branch principles cannot be grounds for reducing the scope and content of constitutional rights.

Key words: principles, assertion, social rights, theory, practice, legislation.

Вступ.

Права людини у сфері соціального забезпечення відіграють значну роль у житті членів суспільства, які з різних причин втратили працездатність і тому потребують відповідної підтримки. Правове регулювання відносин у цій сфері за останні два десятиліття зазнало радикальних змін, оскільки воно мало відповідати сучасним вимогам організації суспільства. Нові засади соціального забезпечення формувалися, зокрема, під впливом наукових досліджень, які продовжують відігравати значну роль у вдосконаленні соціально-правового законодавства. У своїй більшості наукові праці були спрямовані на аналіз ефективності чинних нормативно-правових актів та обґрунтування пропозицій щодо його розвитку. Та у пізнанні закономірностей розвитку правового регулювання неможливо обійтися без дослідження принципів права.

Значну роль у формуванні вчення про принципи права відіграли роботи таких теоретиків права, як В.Б. Авер'янов, В.М. Горшенев, М.І. Козюбра, А. М. Колодій, С.П. Погребняк, П.М. Рабинович, М.В. Цвік, Л.П. Юзьков; фахівців із права соціального забезпечення, таких як М.Д. Бойко, Н.Б. Болотіна, Т.З. Гарасимів, В.Л. Костюк, С.М. Прилипка, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Г.І. Чанишева, М.М. Шумило, Л.П. Шумна та інших науковців. Дослідження дії окремих принципів у соціальній сфері або принципів права в окремих

інститутах права соціального забезпечення здійснювали П.М. Корнева, А.В. Скоробагатько, К.В. Федчишина, А.А. Ширант, інші науковці.

Та поки що у галузевих правових науках принципи права як регулятори суспільних відносин залишаються не досить дослідженими. Особливо це стосується реалізації прав, яку зазвичай пов'язують із нормативно-правовим забезпеченням та його застосуванням на практиці. Водночас принципи права розглядаються як теоретичні моделі, інколи далекі від практики. Між тим принципи права мають значний потенціал у розвитку вчення про права людини загалом і у праві соціального забезпечення зокрема.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретичних засад принципів права і їхня реалізація у відносинах із забезпечення прав у сфері соціального забезпечення населення України.

Результати дослідження.

Дія прав людини у соціальній сфері відбувається завдяки складному механізму їх утвердження, елементами якого є реалізація права особою, забезпечення повноважними суб'єктами соціальної політики, захист у встановленому законодавством порядку. Він має фінансово-економічний, організаційний і правовий складники (докладніше про це див. [1]).

Забезпечення як складова частина механізму утвердження прав у соціальній сфері проявляється з особливою очевидністю. На відміну від реалізації права самим суб'єктом для забезпечення прав передусім потрібні фінансово-економічні та організаційні ресурси. Кожен вид соціального забезпечення – пенсії, допомоги, пільги, обслуговування і т.д. – має вимір у грошовій або натуральній формі. У механізмі їх нарахування, виплати або надання задіяно багато різноманітних органів та організацій. Тільки зі сфери пенсійного забезпечення можна навести приклади фондів (Пенсійний фонд України із його територіальними осередками, Накопичувальний фонд, недержавні пенсійні фонди трьох рівнів тощо), їхніх органів (наглядова рада, правління, компанія з управління активами і т.д.). Водночас не слід забувати про роль державного бюджету і бюджетів місцевих громад у забезпеченні соціальних прав.

Правовий складник утвердження прав у соціальній сфері полягає в дії не тільки норм права декількох галузей законодавства, але і принципів права. Поряд із нормами права вони відіграють значну роль в утвердженні прав людини, зокрема у галузі соціального забезпечення.

Джон Ролз небезпідставно стверджує, що всяка концепція права є набором принципів, загальних формою та універсальних у застосуванні [2, с. 195]. У свою чергу, С.П. Погребняк принципи разом із системою норм вважає змістом права як загальнообов'язкового соціального регулятора, спрямованого на забезпечення свободи, ефективна дія якого гарантується державою [3, с. 24, 38].

У науковій літературі з теорії права сформовано і позиції, засновані на позитивістській концепції права, за якими нормативної регулятивності принципи набувають із належною фіксацією їх у праві. Наприклад, А.М. Колодій нормативно-регулятивний характер принципів права вбачає у тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер. Такий характер стає притаманним як нормам-принципам, так і принципам, які виводяться із норм. Водночас розрізняються два способи матеріалізації принципів у праві: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення) [4, с. 634].

В. М. Косович, дослідивши нормативне закріплення принципів права як чинник досконалості нормативно-правових актів, навіть сформував певні правила закріплення принципів права у нормативно-правових актах. Зокрема, у статтях нормативно-правових актів мають закріплюватись усі основоположні принципи права і принципи, що визначають соціальну спрямованість галузевого праворегулятивного впливу; принципи права мають фіксуватись у кодексах і законах, які є основними та базовими для регулювання певної сфери суспільних відносин; принципи права доцільно викладати на початку тексту нормативно-правового

акта у спеціальній статті; принципи права мають доповнюватися їх нормативною інтерпретацією [5, с. 49].

Відаючи належне проведеній В.М. Косовичем науковій роботі із цього напрямку, ми звернемо увагу на певний максималізм цих пропозицій, які було сформовано, очевидно, під впливом конкретно-історичних умов. Оскільки у цей період проводилась активна розробка проекту Закону «Про нормативно-правові акти», то наукові пошуки мали конкретне цільове спрямування і призвели до таких результатів. Та з такою пропозицією важко погодитись, адже вона є яскравим прикладом крайнощів у трактуванні засад юридичного позитивізму: без закріплення у нормативних правових актах принципи не можуть мати правового впливу.

На неприпустимість визначення змісту принципів права тільки з позицій позитивізму йдеться і у науково-практичному коментарі до ст. 8 Конституції України: застосована Конституційним Судом у Рішенні № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року формула «верховенство права – це панування права у суспільстві» не відповідає загальноновизнаним (передусім в Європі) уявленням про сутність верховенства права, оскільки вона побудована на доктрині юридичного позитивізму, тоді як концепція верховенства права і присутній зміст юридичного принципу верховенства права є продуктом протилежного вчення – вчення про природне право [6, с. 67].

Із цього приводу слід звернути увагу на позицію теоретиків права, за якою природне право з його духовними вимірами і позитивне право в інституційному розумінні є взаємодоповнюючими. Їхній дуалізм виступає головною передумовою розвитку концепції правової держави [7, с. 423].

Прагнення надати принципам нормативності є цілком зрозумілим. Та навряд чи цей процес можна зводити до технічного умонтування у нормативний масив закону сформульованих принципів права. Важливо, щоб принципи отримали механізм реалізації на практиці. Тому набагато важливішою за механічне поєднання текстів є органічна взаємодія їхньої сутності.

Особливо ми маємо підкреслити, що надмірне захоплення процесом закріплення принципів права у текстах законів може призвести до нівелювання їхньої сутності, розпорошення змісту. Врешті-решт це може призвести до того, що принципи не визначатимуть та не спрямовуватимуть розвиток правового регулювання, а обслуговуватимуть норми права, стануть придатками нормативних положень.

У праві соціального забезпечення традиція закріплення принципів у законодавстві сформувалася на межі ХХ і ХХІ століть, коли розпочалося його радикальне оновлення. Оновлення нормативно-правового регулювання відносин із соціального забезпечення базувалося на нових засадах, зумовлених соціально-економічними змінами і розвитком суспільства загалом. Розбудова нових організаційно-правових форм соціального забезпечення на прогресивних організаційно-управлінських і фінансово-економічних засадах зумовила необхідність належного правового супроводу. Отже, формування нових засад правового регулювання відносин у соціальному забезпеченні об'єктивно зумовило втілення принципів у текстах нових нормативно-правових актів.

Показовим є факт, що поряд із організаційно-управлінськими засадами в основних нормативних актах із соціального забезпечення було вміщено і принципи, спрямовані на утвердження прав у соціальній сфері. Наприклад, у ст. 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. було не тільки встановлено солідарність та субсидування, паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, але і визначено принципи забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування; державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав [8].

Згодом ці основні принципи було відтворено і у прийнятих у розвиток цього базового нормативного правового акту законах [9; 10].

Додаткових гарантій реалізації прав громадян потребувало запровадження механізму недержавного пенсійного забезпечення. Тому у ст. 4 Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9.07.2003 р. № 1057-IV поряд із закріпленням принципів добровільності, зацікавленості фізичних осіб в участі у системі та роботодавців – у сплаті внесків, встановлено і механізм захисту прав застрахованих. Зокрема, до нього слід віднести принцип державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням, принцип неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків. Окрім того, в Законі встановлено адміністрування недержавних пенсійних фондів, що фактично виключає концентрацію повноважень із розпорядження активами фонду в одного суб'єкта. Зокрема, за ст. 21 цього нормативного акту надання послуг із адміністрування недержавних пенсійних фондів може поєднуватися лише з діяльністю з управління активами відповідно до вимог, встановлених цим Законом. Одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду, який самостійно здійснює адміністрування такого фонду, не має права здійснювати управління активами пенсійних фондів, якщо він не є компанією з управління активами [11].

З роками рівень правової культури нормотворення у праві соціального забезпечення зростає, що знайшло відображення у зверненні до принципів найвищого рівня. Наприклад, у ст. 3 Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. серед основних принципів надання соціальних послуг поряд із спеціальними принципами (добровільність, індивідуальний підхід, конфіденційність, толерантність) містяться основоположні принципи права: гуманізм, рівність, справедливість [12].

Розвиток законодавства із соціального забезпечення супроводжується науковими розробками, в яких сформовано багато цікавих і корисних ідей. Але інколи фахівці у галузі права соціального забезпечення захоплюються цим процесом і вносять пропозиції, із приводу яких потрібно висловити певні міркування. Зокрема, це стосується прагнення доповнити Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058 статтею 7-1, в якій має бути викладено принципи солідарної системи пенсійного забезпечення. Таких принципів пропонується аж два десятки, і вони здебільшого є або розширенням, або повторенням вже встановлених у ст. 7 Закону № 1058 принципів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Та головне, що не всі вони відображають сутність саме солідарної системи пенсійного забезпечення, а окремі з них прямо суперечать основоположним принципам права і закріпленим у Конституції України принципам. Зокрема, це стосується таких запропонованих засад, як «залежність рівня пенсійного забезпечення від економічної доцільності, соціально-економічних обставин, фінансових можливостей держави», та «обмеження права особи на пенсійне забезпечення у разі, якщо воно передбачається законом, встановлюється в інтересах суспільства та відповідає поставленій меті (є пропорційним)» [13, с. 189-190].

Такі пропозиції більш характерні для досліджень у галузі економіки, зокрема – фінансового права із бюджетним законодавством як його частиною, ніж для права соціального забезпечення. Сприймати їх як такі, що сприяють утвердженню прав людини у сфері соціального забезпечення, навряд чи можна.

Ми вважаємо за потрібне знову звернутися до позицій науковців, у котрих поєднано прагнення надати принципам нормативності з необхідністю забезпечення їхньої реалізації на практиці. Без сумнівів, законодавець має створювати правовий закон, наповнюючи його формальний зміст ідеальним і справедливим (правовим) змістом. Але реальне та ефективне забезпечення, наприклад, принципу верховенства права неможливе без позитивної діяльності держави, без державно-вольового (юридичного) інструментарію – закону і суду [7, с. 423].

Якщо один із двох елементів державно-вольового механізму – законодавство – ми вже охарактеризували, то на реалізацію принципів права у діяльності судів треба звернути особливу увагу. Відразу слід зазначити, що принципи права у діяльності органів судової влади у вітчизняній практиці фактично не застосовуються. Зустрічаються винятки, одне з яких

ми використаємо для прикладу. У рішенні Окружного адміністративного суду міста Києва від 5 листопада 2021 року № 640/22286/21 йдеться про принцип неприпустимості звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів, встановлений статтею 22 Конституції України. Але суд не застосовує його прямо, а робить багато посилань на рішення Конституційного Суду України, в яких цей принцип використовується [14].

Дійсно, Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції широко використовує принципи права в обґрунтуванні своїх рішень. Яскравим прикладом тут є Рішення Конституційного Суду від 28.08.2020 р. № 10-р/2020, в якому він робить посилання на дванадцять своїх попередніх рішень. У цих рішеннях він «звертає увагу на недопустимість обмеження законом незалежності суддів, зокрема їх належного матеріального забезпечення, зміни розміру суддівської винагороди, рівня довічного грошового утримання суддів у відставці» під час прийняття законів про бюджет [15].

Звичайно, у цьому Рішенні КСУ вкотре став на захист прав суддів. Одним із аргументів КСУ є те, що предмет регулювання Бюджетного кодексу України, так само, як і предмет регулювання законів України про Державний бюджет України на кожний рік, є спеціальним. Тому Бюджетним кодексом не можна вносити зміни до інших законів України, зупиняти їхню дію або скасовувати їх.

Ми можемо запропонувати більш вагомий аргумент для такої позиції: галузеві принципи не можуть суперечити основоположним і загальним правовим принципам. Підставами для обмеження права на отримання у повному розмірі вже призначених соціальних виплат принципи, викладені у Бюджетному кодексі, бути не можуть. Тому не є такою підставою закріплений у ст. 7 цього кодексу принцип збалансованості бюджетної системи, за яким повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період [16]. Він суперечить принципам справедливості і законності.

Здавалось би, таку позицію Конституційного Суду можна ставити за приклад принципівості і послідовності, якщо тільки не звертати увагу на інші рішення КСУ, в яких відстоюється інша позиція. Зокрема, в абзаці восьмому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 КСУ зазначив: соціальний захист державою осіб, які мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, охоплює комплекс заходів, які здійснює держава в межах її соціально-економічних можливостей [17]. Тобто, у справі, де не йшлося про суддів, Конституційний Суд був вже не таким послідовним щодо обмежень соціальних прав громадян. Не дуже хочеться в це вірити, але така непослідовність Конституційного Суду України схожа на вибіркову принципівість.

Таке обґрунтування можливості зменшення розмірів соціальних виплат не відповідає принципам рівності і справедливості. У посилення цієї позиції ми можемо навести думку одного із провідних фахівців із конституційного права України С. Рабіновича, який стверджує, що у конституційному праві України засада правової визначеності належить до неписаних складників принципу верховенства права, яка згідно із правовими позиціями Конституційного Суду України слугує забезпеченню непорушності конституційних прав людини (див. Рішення КСУ від 2.06.1999 № 2-в/99, від 22.09.2005 № 5-рп/2005) [18, с. 44].

Не буде зайвим нагадати, що і сам Конституційний Суд у мотивувальній частині Рішення від 30 січня 2003 року N 3-рп/2003 зазначив: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення у правах» [19].

Питання про те, чи відповідає принципу соціальної справедливості механізм установалення високого розміру суддівської винагороди і визначення на її підставі відповідного розміру довічного грошового утримання судді у відставці, залишається риторичним. За даними

Пенсійного фонду України, станом на 01.10.2021 р. середній розмір довічного грошового утримання суддів складає 88 436,49 грн., тоді як середній розмір пенсії за віком дорівнює 3 877,99 грн. [20].

Висновки. Права людини у сфері соціального забезпечення втілюються через складний механізм, у котрому задіяно багато різноманітних важелів. Серед них не останнє місце посідає право, яке не слід зводити до норм законодавства.

Принципи є невід'ємною частиною права, тому вони в утвердженні соціальних прав людини мають відігравати важливу роль. Якщо поки вони і не знайшли гідної реалізації на практиці, із поступовим формуванням належного рівня правової культури у суспільстві роль принципів права зростатиме.

Особливе значення у реалізації принципів права має діяльність Конституційного Суду України, де вони прямо застосовуються. Не може бути вибіркового застосування принципів права у державі, яка оголошена соціальною і правовою.

Список використаних джерел:

1. Жернаков В.В. Реалізація права на працю крізь призму євроінтеграції. Основні напрямки захисту прав громадян України на працю та соціальний захист в умовах євроінтеграції : тези доп. і наук. повідомл. учасників XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 жовт. 2021 р.) / [уклад.: О. М. Ярошенко, О. Г. Середа, О. О. Конопельцева] ; за ред. О. М. Ярошенка ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого – Харків : Право, 2021. С. 57-62.
2. Ролз Д. Теорія справедливості. Пер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
3. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків : Право, 240 с.
4. Колодій А.М. Принципи права. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 3 : Загальна теорія права. Редкол. О.В. Петришин та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. С. 633-637.
5. Косович В. М. Нормативне закріплення принципів права як чинник досконало-сті нормативно-правових актів України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. Вип. 7. С. 40–50.
6. Конституція України. Науково-практичний коментар. Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
7. Трихліб К.О. Позитивне право. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 3 : Загальна теорія права. Редкол. О.В. Петришин та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. С. 422-424.
8. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
10. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
11. Про недержавне пенсійне забезпечення. Закон України від 9 липня 2003 року № 1057-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>].
12. Про соціальні послуги. Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
13. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення: монографія. Київ : «ДІА», 2012. 192 с.
14. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 5 листопада 2021 року № 640/22286/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/100895863/>.

15. Рішення Конституційного Суду України від 28.08.2020 р. № 10-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>.
16. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
17. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.
18. Рабінович С. Правова невизначеність в актах конституційного судочинства: pro et contra. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 1. С. 44-49. URL: <https://www.constjournal.com/pub/1-2017/pravova-nevuznachenist-aktakh-konstytutsiinoho-sudochynstva-pro-contra/>.
19. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/470>.
20. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL : <https://www.pfu.gov.ua/2148956-zvit-pro-rozpodil-pensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenyh-misyachnyh-pensij-stanom-na-01-10-2021-forma-5-pf/> (Дата звернення 15.11.2021 р.).

